

Near East University

Journal of Near Architecture

Volume/Cilt
10
Issue/Sayı
2

Received:
23.03.2026

Yakın Mimarlık Dergisi

ISSN
2547-8729

Accepted:
10.07.2026

Van Kızıl Minareli Camii'ne ait tarihlendirme ve dönem analizi

Dating and period analysis of the Kızıl Minareli Mosque in Van

Selim KILIÇOĞLU¹
Mehmet Ali OTYAKMAZ²

ÖZET

Bu çalışma, Van Eski Şehri'nin (Aşağı Kale) doğu mahallesinde yer alan ve mimari tarihi açısından farklı görüşlerin bulunduğu Kızıl Minareli Camii'nin (Sinaniye) dönem analizini konu almaktadır. Literatürde minaresi genellikle 13. yüzyıl Selçuklu dönemine, harim bölümü ise 16. yüzyıl Osmanlı onarımlarına tarihlendirilmektedir. Bu çalışmada, yapının harim bölümünün de Osmanlı öncesi özgün plan izlerini taşıdığı hipotezi savunulmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiş; saha incelemeleri, mevcut rölöve çalışmaları ve Texier ile Lynch gibi seyyahların haritaları üzerinden karşılaştırmalı bir dönem okuması yapılmıştır. Bu karşılaştırmalı okumaya ek olarak İslam mimarisindeki cami tipolojisinin, Kızıl Minareli Camii'yle ilişkisi irdelenmiştir. Kızıl Minareli Camii 11. yüzyıl Karahanlı dönemi eseri Talhatan Baba Camisi ile belirgin bir tipolojik benzerlik göstermektedir. Sonuç olarak, yapının yoğun kentsel doku içindeki konumu, minaresindeki süslemelerin Selçuklu geleneğiyle ilişkisi ve plan geometrisi bir bütün olarak değerlendirildiğinde; Kızıl Minareli Cami'nin 12. yüzyıl ortası veya sonunda inşa edildiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Van Kızıl Minareli Camii, Mimarlık tarihi, Tipolojik analiz, Talhatan Baba Camii, 12. yüzyıl Anadolu Mimarisi

¹ Firat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Elazığ. selim.kilicoglu@gmail.com ORCID: 0000-0003-4173-9779

² Firat Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Elazığ. Odykmz38@gmail.com ORCID: 0000-0001-5190-8498

ABSTRACT

This study focuses on the period analysis of the Red Mosque (Kızıl Cami/Sinaniye), located in the eastern quarter of the Old City of Van (Lower Citadel), which is the subject of differing views regarding its architectural history. In the literature, its minaret is generally dated to the 13th-century Seljuk period, while its sanctuary (harim) section is dated to 16th-century Ottoman renovations. This research argues the hypothesis that the sanctuary section of the structure also bears original plan traces belonging to the pre-Ottoman period. A qualitative research method was adopted for this study; a comparative period analysis was conducted using field surveys, measured drawing (rölöve) studies, and maps by travelers such as Texier and Lynch. In addition to this comparative analysis, mosque typology in Islamic architecture was examined, and its relationship with the Red Mosque was investigated. It is observed that the plan scheme of the Red Mosque exhibits a distinct typological similarity to the Talhatan Baba Mosque, an 11th-century Karakhanid period work. Consequently, when the structure's location within the dense urban fabric, the relationship of its minaret ornamentation with the Seljuk tradition, and its plan geometry are evaluated as a whole, it can be stated that the Red Mosque was constructed in the middle or late 12th century.

Keywords: Van Red Minaret Mosque, Architectural History, Typological Analysis, Talhatan Baba Mosque, 12th Century Anatolian Architecture

1. GİRİŞ

Van kenti, sahip olduğu stratejik coğrafi konumun bir neticesi olarak tarihsel süreç içerisinde pek çok farklı medeniyetin kültürel ve siyasi egemenliğine sahne olmuştur. Bölgenin yönetim tarihi incelendiğinde, 2. ve 7. yüzyıllar arasındaki Sasani idaresinin ardından, 625 yılı itibarıyla Hazar Türklerinin kontrolüne girdiği görülmektedir. 8. yüzyıla gelindiğinde, Hazar Türklerinin İslamiyet'i kabul etmesiyle eş zamanlı olarak bölgede Abbasi hâkimiyeti tesis edilmiştir (Kılıç, 1994). Bu dönemi takiben, 9. yüzyılda bölge, Abbasi-Bizans ve Abbasi-Ermeni güçleri arasındaki yoğun politik ve askeri çatışmaların merkezinde yer almıştır. Şehrin İslami dönem Türk tarihi açısından kırılma noktası, 1064 yılında Sultan Alparslan tarafından gerçekleştirilen fetih ve sonrasında yönetimin Nahcivan Emiri Sakaroğlu Ebû Dülef'e devredilmesidir. İlerleyen süreçte Van, sırasıyla 13. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti, 14. yüzyılda Karakoyunlular ve 15. yüzyılda Akkoyunlular tarafından idare edilmiştir. Bölgenin kalıcı olarak Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına dâhil olması ise, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında düzenlediği İrakeyn Seferi neticesinde gerçekleşmiştir (Kılıç, 2012).

Günümüzde "Eski Van" olarak adlandırılan tarihi kent dokusu, milattan önce 9. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'nın sonlarına (1914-1918) uzanan geniş bir zaman dilimi boyunca kesintisiz bir yerleşim alanı olarak kullanılmıştır (Tarhan, 1987). Ancak bu köklü kentsel alan, 1915 yılında savaşın yıkıcı etkileri altında büyük ölçüde tahrip olmuş ve kent dokusundan günümüze yalnızca sınırlı sayıda anıtsal nitelikli mimari eser ulaşabilmiştir.

Söz konusu tahribattan kısmen kurtularak günümüze ulaşabilen anıtsal yapılardan biri, tarihi kaynaklarda Sinaniye, Yesir veya Topçuoğlu isimleriyle de zikredilen Kızıl Minareli Camii'dir. Yapının mimari geçmişine yönelik güncel araştırmalar, eserin bütüncül bir inşa sürecinden ziyade farklı dönemlerin katmanlarını barındırdığına işaret etmektedir. Öztürk (2019), yapının minaresinin 12. yüzyıla tarihlendirildiğini belirtirken, eserin ana ibadet mekânını oluşturan harim bölümünün ise çok daha geç bir dönemde, 16. yüzyılda inşa edildiğini ifade etmektedir (Öztürk, 2019).

Bu kronolojik kopukluk, mimarlık tarihi açısından önemli bir sorunsal doğurmaktadır. Minaresi 12. yüzyılda inşa edilmiş olan bir yapının, 16. yüzyıldaki harim inşasına kadar geçen süre zarfındaki durumu ve orijinal ibadet mekânının mekânsal kurgusu literatürde belirsizliğini korumaktadır. Eldeki bu çalışma, arkeolojik kazı raporları ve mevcut literatür verilerini temel alarak bu tarihsel boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında, harim bölümünün belgelenmiş mimari özellikleri, İslam sanatındaki geleneksel cami tipolojileri bağlamında analitik bir kıyaslamaya tabi tutulacak ve yapının erken dönemlerine ışık tutacak kapsamlı bir mekânsal dönem analizi gerçekleştirilecektir.

YÖNTEM

Bu araştırma, literatürde yer alan arkeolojik kazı verileri ve rölöve belgeleri üzerinden yürütülen nitel bir karşılaştırmalı dönem analizi modeline dayanmaktadır. Çalışmanın metodolojik kurgusu üç aşamalı tümdengelimsel (tümelden tikele) bir yapı üzerine inşa edilmiştir. Makro ölçekli ilk aşamada, Eski Van Şehri'nin kentsel dokusu ve bünyesindeki anıtsal cami mimarisi tarihsel bağlamıyla incelenmektedir. İkinci aşamada, İslam sanat ve mimarlık tarihindeki genel cami tipolojileri referans bir çerçeve olarak ortaya konmaktadır. Mikro ölçekli son aşamada ise, Kızıl Minareli Camii'nin plan özellikleri detaylı olarak çözümlenmekte; elde edilen veriler, eşzamanlı veya yakın dönem tipolojik örneklerle karşılaştırmalı bir analize tabi tutularak yapının mekânsal evrimi aydınlatılmaktadır.

Eski Van Şehri ve Camileri

Eski Van Şehri, tarihsel kökenleri itibarıyla Urartu Krallığı'nın başkenti olan Tuşba yerleşimidir (Tarhan, 1987). Bu kentsel alanın isimlendirilmesi, farklı kültürlerin yazılı belgelerinde çeşitlilik göstermektedir. Tuşba adı, Asur dönemi yazılı kaynaklarında "Turuşpa" şeklinde kaydedilmiş olup, etimolojik kökeninin Urartu panteonunda yer alan tanrıça "Tuşpuea" isminden türediği kabul edilmektedir. Günümüzde kullanılan Van isminin ise, Urartuların kendi topluluklarını ve coğrafyalarını tanımlamak amacıyla kullandıkları "Biane, Bianili veya Viane" kelimelerinin morfolojik dönüşüme uğramasıyla ortaya çıktığı aktarılmaktadır (Tarhan, 1984, s. 180).

Texier (1842), Eski Van Şehri'nin surları dışından görünüşlerini de çizmiştir. Bu çizimler güney (Orta) ve doğu (Tebriz) cepheleridir. Kente güneyden bakan cephede surlara yakın olan Kaya Çelebi Camii ile İç Kale'de yer alan Süleyman Han Camii görülmektedir (Şekil 2) Tebriz Kapısı'nın olduğu doğu cephesinde de dört cami minaresi gözlemlenmekte, bu camilerden birin külâh kısmının yıkık olduğu görülmektedir (Şekil 3).

Şekil 2. Güney Cephesi Gravürü (Orta Kapı) (Texier, 1842)

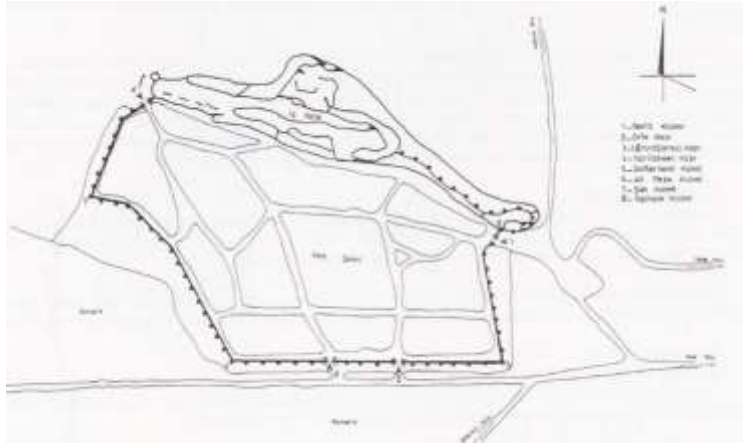
Şekil 3. Doğu Cephesi (Tebriz Kapısı) Gravürü (Texier, 1842)

Lynch (1901)'in 20. yüzyıl başında yayınlanan çalışması da Texier'in (1842) çizmiş olduğu kent dokusuyla benzerlik göstermiş, ancak kentin hem ara sokakları hem de sokak biçimlenişi organik formda işlenmiştir. Lynch, Evliya Çelebi'nin belirttiği gibi Aşağı Kale'deki dört kapıyı işlemiştir, ancak Uğrın Kapısı'nı Saray Kapısı olarak adlandırmıştır (Şekil 4).

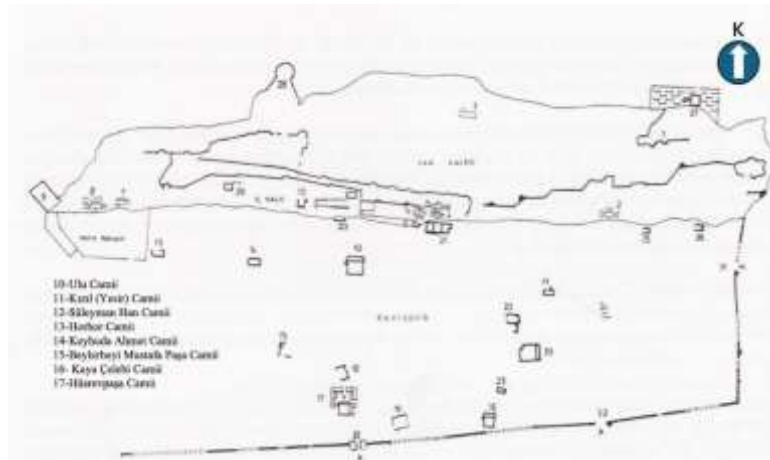
Şekil 4. Van İç Kale ve Aşağı Kale Vaziyet Planı (Lynch, 1901)

Öztürk'ün (2006) çizmiş olduğu vaziyet planında Eski Van Şehri'nin 19. yüzyıldaki yerleşimi ve Uğrın Kapısı işlenmiştir (Şekil 5). Öztürk (2006) ve Lynch'in çizimleri paralellik göstermekte, ancak Öztürk'te Eski Van Şehir dokusu organik formdadır. 16. yüzyılda Aşağı Kale'de Müslüman mahallesi olarak Paşa, Horhor, Cami-i Kebir, Suluk, İskele Kapısı, Orta Kapı, Tebriz Kapısı, Çadircı, Kavak Pınarı mahalleleri olduğunu belirtmektedir. Kılıç (1994), Ermenilerin müstakil olarak bir mahallede olmadığını, Tebriz Kapısı ve Hüsrev Paşa Camii'nin kuzeyi ve Ulu Cami arasındaki ticari faaliyetlerin yoğun olduğu bölgelerde ikamet ettiklerini ifade etmektedir.

Şekil 5. Van İç Kale ve Aşağı Kalenin Vaziyet Planı (Öztürk, 2006)

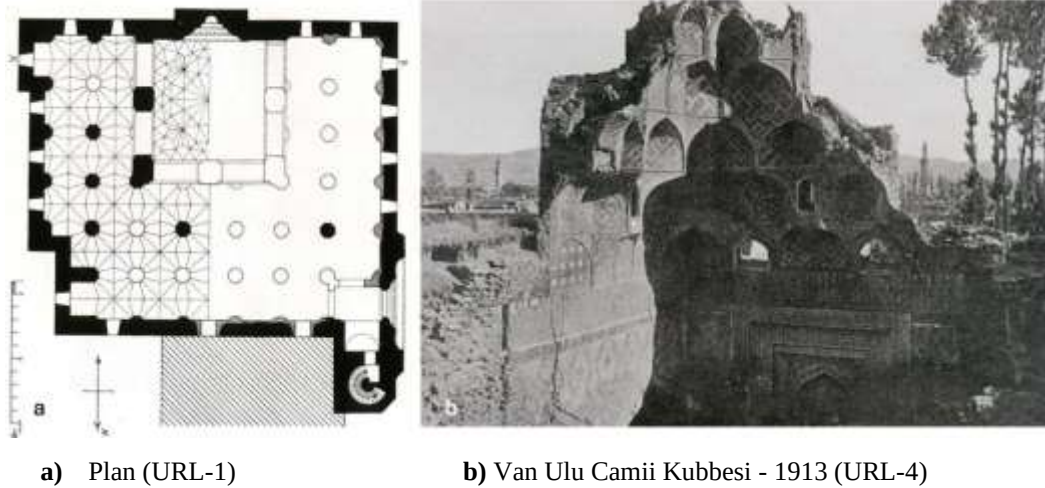
Öztürk (2006), Eski Van Şehir'i içindeki anıtsal yapıları da vaziyet planına işlemiştir. Bu camilerden Ulu Cami ve Kızıl (Yesir) Camiinin Selçuklu dönemi; Süleyman Han, Horhor, Kethüda Ahmet, Beylerbeyi Mustafa Ahmet, Kaya Çelebi, Hüsrev Paşa camilerinin de Osmanlı döneminde inşa edildiği belirtilmiştir (Şekil 6).

Şekil 6. Van İç Kale ve Aşağı Kalenin Anıtsal Yapılarının Konumları (Öztürk, 2006)

Eski Van Şehri'nin kentsel dokusu içerisinde Selçuklu dönemi mimari izlerini barındıran yapılardan biri Van Ulu Camisi'dir. Bu caminin yapım tarihine ilişkin literatürde farklı kronolojik değerlendirmeler mevcuttur. Ağaoğlu (2021), yapının Ahlatşahlar döneminde I. Sökmen (1100-1112) veya II. Sökmen (1128-1185) idaresi altındayken inşa edilmiş olabileceğini ifade etmektedir. Tarihsel süreci aydınlatan 19. yüzyıla ait vakıf kayıtları incelendiğinde ise, caminin banisinin "Ermen Şah" unvanlı kişi olduğu ve yapının 12. yüzyıl sınırları içerisinde spesifik olarak II. Sökmen tarafından inşa ettirildiği belirtilmektedir (Tekin, 2023).

Ağaoğlu (2021), isimlendirme farklılıklarına değinerek caminin Cami-i Kebir veya kurucusuna atfen Şah-ı Ermen adlarıyla da anıldığını belirtmektedir. Ayrıca, Ulu Cami'nin bünyesindeki medresesiyle beraber bir eğitim ve ibadet kompleksi olarak 1915 yılına kadar faaliyet gösterdiği belirtmektedir. Ancak, 1913 yılına ait olan ve yapının fiziksel durumunu belgeleyen görselde caminin üst örtüsü olan kubbenin yıkıldığı görülmektedir (URL-4, 2026). Ortaya çıkan bu yapısal tahribat durumu, yapının ibadet işlevini yitirdiğini ve dolayısıyla 1913 yılından daha önceki bir tarihte kullanılmadığını fiziksel bir veri olarak ortaya koymaktadır (URL-1, 2026), (Şekil 7).

Şekil 7. Van Ulu Camii

Eski Van Şehri'nde Selçuklu döneminde inşa edildiği kabul edilen bir diğer yapı Kızıl Minareli Camii'dir. Topoğrafik açıdan Eski Van Şehri'nin kuzey bölümünde konumlanan bu cami, bölgenin Osmanlı idaresine geçmesinden sonra "Kızıl Camii" olarak bilinmektedir. Tarhan (1985), Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Kızıl Minareli Camii'nin, kent kapılarıyla olan ilişkisi nedeniyle Tebriz Kapısı Camisi olarak geçtiğini belirtmektedir. Van Kızıl Minareli Camii'nin inşa sürecini aydınlatacak özgün bir kitabesi bulunmamaktadır (Öztürk, 2021). Bu durum, yapının tarihlendirme çalışmalarında mimari karşılaştırmaların kullanılmasını gerektirmektedir (Şekil 8).

a) Cami

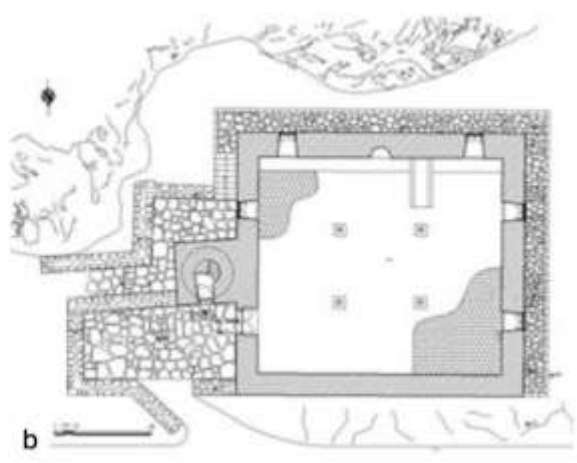
b) Kızıl Minare

Şekil 8. Kızıl Minareli Camii (URL-6, 2026)

Kentsel yapılaşma incelendiğinde, Selçuklu döneminde inşa edildiği bilinen Van Kızıl Minareli Camii dışındaki mevcut camilerin Osmanlı dönemine ait olduğu görülmektedir. Bu yapılar arasında en erken tarihli olanı, kentin askeri merkezi konumundaki İç Kale’de yer alan Süleyman Han Camii’dir. Bu caminin de yapım dönemine ait özgün bir kitabesi bulunmamaktadır (Öztürk, 2021). Mimari yapının, 1534 yılında Kanuni Sultan Süleyman’ın bölgedeki idaresi zamanında onarımdan geçirildiği bilinmektedir (URL-2, 2025). Süleyman Han Camii’nin harım mekanı 10.70x11.60 metre ebatlarında dikdörtgen kurgulu olup, üst örtü sistemi mekânın ortasında yer alan dört adet ahşap direk taşınmaktadır (Öztürk, 2021), (Resim 9).

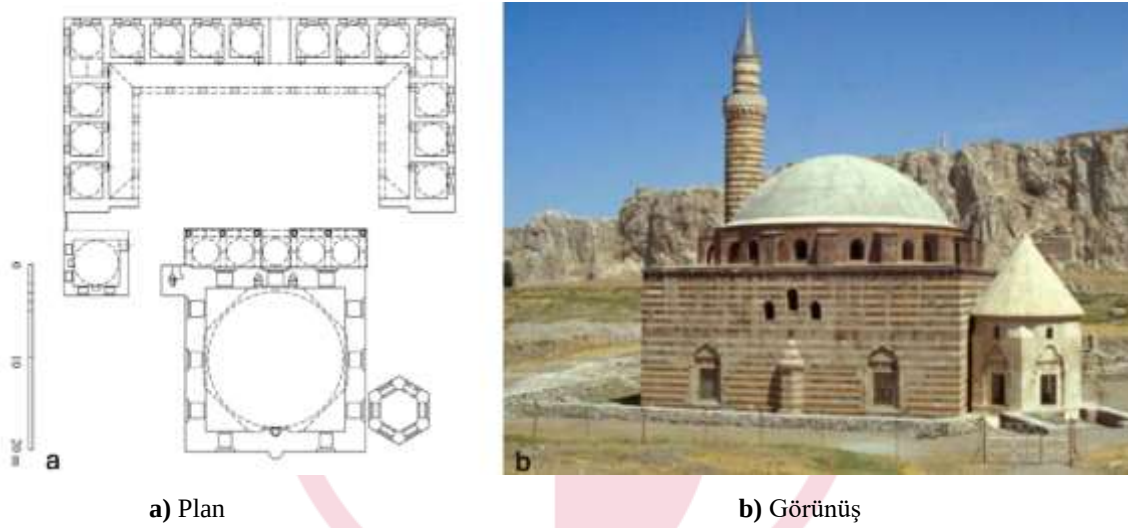
a) Görünüş (URL-2, 2025),

b) Plan (Öztürk, 2021)

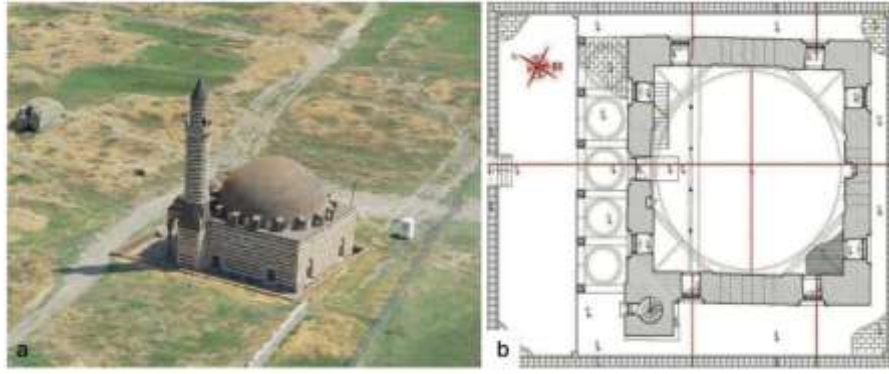
Şekil 9. Süleyman Han Camii

Süleyman Han Camii dışında kentsel silüete 16. yüzyıl sonuna doğru eklenen Osmanlı dönemi yapısı Hüsrev Paşa Camii'dir. Hüsrev Paşa Camii'nin bölgedeki vilayet hassa mimarı Selman eliyle yaptırıldığı aktarılmaktadır (Öztürk 2021). Yapının mimari aidiyetine dair literatürde bir veri uyumsuzluğu mevcuttur; caminin Mimar Sinan'ın eserlerini listeleyen Tuhfetü'l-Mimarîn'de 72. sıradaki eser olarak belirtilmesine rağmen, bu kaydın üzerinin daha sonra çizildiği belirtilmektedir (Ağaoğlu, 2021). Caminin inşa kitabesinde yapım süreci 1567-1568 yılları arasına tarihlendirilmektedir (URL-3, 2025). Cami, planimetrik olarak tek mekânlı ve tek kubbeli harime sahip olup, medrese ve avlu düzenlenişi ile geometrik modüler birimlerin kompozisyonundan oluşan mekânsal özellikleri bağlamında Klasik Dönem Osmanlı mimari geleneğini yansıtmaktadır (Şekil 10).

Şekil 10. Hüsrev Paşa Camii (URL-3, 2025)

Osmanlı döneminin bölgedeki son yapılarından olan Kaya Çelebi Camii, Orta Kapı mahallesinde konumlanmaktadır. Caminin giriş bölümünü oluşturan son cemaat mahallinde beş adet küçük kubbe bulunmakta olup, yapının ana ibadet alanı olan harim bölümü tek mekânlı ve tek kubbelerdir. İnşa kayıtlarında caminin 1660 yılında Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından inşa ettirildiği aktarılmaktadır. Ancak yapımının hemen ardından gerçekleşen 1660 depreminde hasar gören cami, strüktürel eksikliklerinin giderilmesi amacıyla Koçi Beylerin akrabası Cend Dedemoğlu Ağa tarafından 1664 yılında yeniden yaptırılmıştır (Ağaoğlu, 2021), (Şekil 11).

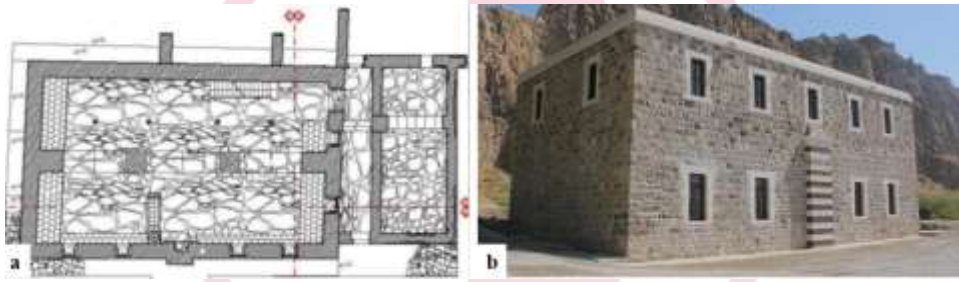

a) Görünüş,

b) Harim Kat Planı

Şekil 11. Kaya Çelebi Camii (Öztürk, 2023)

İskele Kapısı mevkiindeki Horhor Camii, 18. yüzyıl sonu 19. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Öztürk, 2021). Caminin harim mekanı dikdörtgen formda olup, üst örtü sistemi beden duvarlarıyla harimde bulunan iki ayak tarafından taşınmaktadır (Şekil 12).

a) Plan (Öztürk, 2021)

b) Horhor Camii Cephe Görünümü (URL-5, 2026)

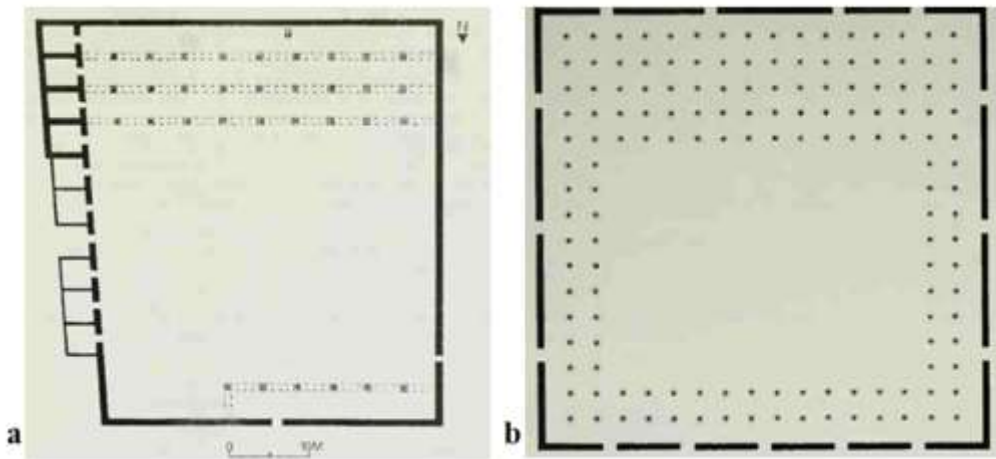
Şekil 12. Horhor Camii

İslam Sanat ve Mimarisinde Cami Tipleri

Hız. Muhammet'in vefatından bir yüzyıl sonra Darül İslam olarak tanımlanan kültürel, siyasi ve inançsal egemenlik alanı, Kuzey Orta İspanya'dan başlayıp doğuda Hindukuş dağlarına kadar uzanan olağanüstü genişlikte bir coğrafyayı kapsayarak yeryüzündeki en büyük siyasal entitelerden birine dönüşmüştür (Ettinghausen, 2022). Bu yayılım, yalnızca teolojik ve askeri bir genişlemeyi değil, aynı zamanda birbirinden tamamen farklı coğrafyaların, topoğrafik gerçekliklerin ve köklü inşa geleneklerinin İslam sanatı potasında eritilerek yeniden üretilmesini zorunlu kılmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılan İslam inancının temel ibadet mekânı olan camilerin mekânsal kurgusu, planimetrisi ve kütsel biçimlenişi; egemen olunan bölgenin jeolojik yapısına, iklimsel dayatmalarına ve yerel ustaların geleneksel yapım tekniklerine bağlı olarak ciddi bir tipolojik çeşitlilik göstermiştir. Mimarlık tarihçisi Doğan Kuban'a (2010) göre, bu mekânsal ve tektonik adaptasyon en net biçimde malzeme kullanımında gözlemlenmektedir.

Anadolu'nun topoğrafik yapısının sunduğu zenginlik neticesinde anıtsal yapılarda çoğunlukla kesme taş malzeme ve yığma taş yapım teknikleri tercih edilirken, Mezopotamya, Orta Doğu, İran ve Maveraünnehir gibi coğrafyalarda bu ağır yapı malzemesinin kullanımı azalmakta, bunun yerini tuğla ve kerpiç mimarisi almaktadır.

İslam mimarisinde ibadet mekânının tipolojik kökenleri incelendiğinde, ilk mescidin Hz. Muhammed'in Medine'deki kendi evi olduğu tarihsel olarak bilinmektedir. Bu erken dönem prototipinin doğu cephesinde kendisi ve eşleri için ayrılmış odalar bulunurken; ibadet edilen ana kısmın güney ve kuzey yönlerinde, güneşinden korunmak amacıyla, gövdesi palmye ağaçlarından oluşturulan direkler ile hurma dallarıyla örtülen düz damlı revaklar inşa edilmiştir (Ettinghausen vd. 2001). Başlangıçta salt iklimsel bir zorunluluk olarak ortaya çıkan bu çok ayaklı (hipostil) kurgu, zamanla teolojik eşitlik vurgusuyla bütünleşerek Erken Dönem İslam Mimarisinde en yaygın biçimde kullanılan plan şemasını oluşturmuştur. Erken Dönem İslam Mimarisinde çok ayaklı cami tipinin askeri ordugâh şehirlerinde inşa edilen bilinen anıtsal örnekleri; Basra (635) ve Kufe'de (637) bulunmaktadır. Bu yapılar, salt bir mahalle mescidi olmaktan ziyade, yeni kurulan İslam şehirlerinin hem idari yönetim erki hem de adli ve sosyal toplanma merkezi olarak çok işlevli bir kamusal donatı şeklinde kullanılmıştır. Ettinghausen vd. (2001:20), kerpiç ve ahşap kurgulu anıtsal ölçekteki bu devasa yapıların, ilerleyen yüzyıllarda İslam coğrafyasına yayılacak olan çok ayaklı/hipostilli cami geleneğinin mekânsal öncüleri ve ontolojik prototipleri olduğunu iddia etmektedirler. Hz. Peygamberin evindeki avlu kurgusu örnek alınarak inşa edilen bu yapılara, literatürde askeri karakterlerine atfen "kışla camisi" veya ilk uygulandıkları yere atfen "Kufe tipi camiler" de denmektedir (Hattstein & Delius, 2007), (Şekil 13).

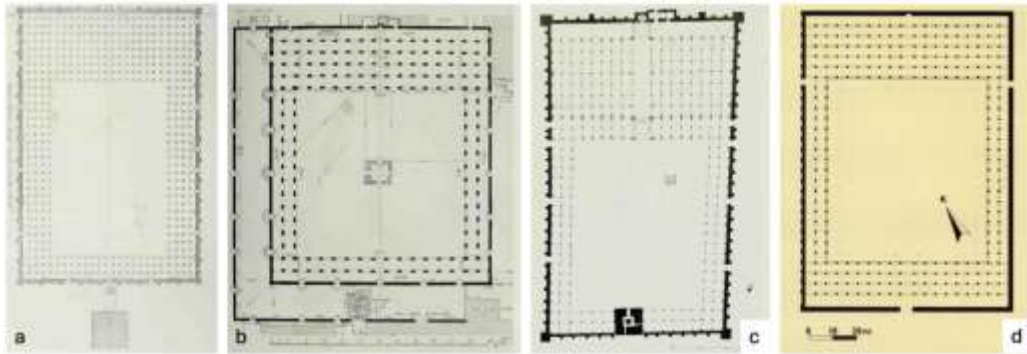
a) Hz. Muhammed'in Evi

b) Kufe Camisi

Şekil 13. Hz. Muhammed'in evi ve Kufe Camisi (Ettinghausen vd. 2001)

Erken İslam döneminin kentsel imgesini değiştiren ve Emevi halifeliğinin gücünü mimari bir olarak yansıtan anıtsal yapılardan biri Şam (Emeviye) Ulu Camii'dir. Şam Ulu Camii'nin plan şeması, daha önceki Kufe tipi sonsuz mekân algısını kırarak kible duvarına paralel uzanan üç geniş saftan oluşmaktadır. Mimari kurgudaki asıl radikal yenilik ise, kible aksı üzerindeki bu üç safı tam ortadan kesecek şekilde dikine konumlanan daha yüksek bir dikey sahnın inşa edilmesidir. Hattstein ve Delius (2007), ibadet mekânında odak noktası oluşturan dikey sahnın plan şemasının, İslam mimarisinde mihrap eksenini vurgulayan ve sonraki devirlerde, farklı coğrafyalarda yapılacak birçok görkemli anıtsal caminin doğrudan prototipini olduğunu belirtmektedirler. Bu anıtsal yataylık, Emevileri takip eden Abbasi döneminde de devasa boyutlarda uygulanmış; dönemin başkentlerinde anıtsal ölçekte çok ayaklı cami örnekleri inşa edilmiştir. Devasa sarmal minareli Sammara Ulu Camii (847-61), tuğla mimarisinin ustalık eseri olan Fustat'taki İbn Tolun Camii (879) ve Kuzey Afrika İslam mimarisini şekillendiren Kayrevan Ulu Camii (836-875), hipostil tipin mekânsal ve mühendislik açısından en kompleks ürünlerindendir (Ettinghausen, vd. 2001).

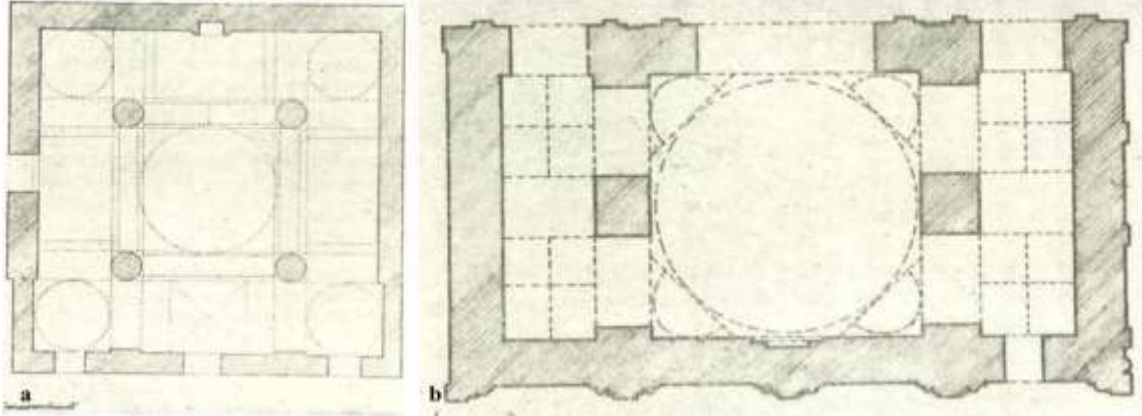
İslam mimarisinin tektonik evrimini anlamak açısından dönüm noktalarından biri olan İsfahan Ulu Camii'nin (Mescid-i Cuma) morfolojik gelişimi, 1970 yılında yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarında yapının temellerindeki özgün planın tam olarak ortaya çıkartılmasıyla netlik kazanmıştır. 840 yılına tarihlenen ve Abbasi dönemi inşa tekniklerini yansıtan İsfahan Camii'nin ilk evresindeki ölçüleri 69x103 metre gibi anıtsal boyutlara ulaşmaktadır (Hattstein & Delius, 2007). Kazılarla ispatlanan bu özgün plan, yapının günümüzde bilinen, çevresi dört büyük eyvanla kuşatılmış katmanlı dört eyvanlı İsfahan Camii kurgusundan tamamen farklı, düz çatı örtülü hipostil bir kurgudur. Bu durum, bölgesel malzeme farklılıklarına rağmen Abbasi döneminde çok ayaklı cami tipinin İran içlerinde bile ne denli yaygın ve baskın bir tipoloji olarak kullanıldığını kesin ve somut bir biçimde göstermektedir (Şekil 14).

a) Sammara Ulu Camii b) İbn Tolun Camii c) Kayrevan Ulu Camii d) İsfahan Ulu Camii

Şekil 8. **Planlar** (Ettinghausen vd. 2001; Hattstein & Delius, 2007)

Aslanapa (2014), Anadolu'daki sanat ve mimari eserlerin kütsel kurgusunun doğrudan Büyük Selçuklu ve Zengi dönemi eserlerinden etkilendiğini belirtmektedir. Büyük Selçuklu sanatının kökenlerinin ise Maveraünnehir bölgesindeki Karahanlı ve Gazneli dönemi mimarisinin derin kuramsal ve yapısal izlerini taşıdığını ifade etmektedir (Aslanapa, 2014). Karahanlı mimarisi 10. yüzyılda kurumsallaşmaya başlamış, bu dönemin geleneksel malzemesi olan kerpiçten, karmaşık strüktürlere (özellikle kubbelere) izin veren tuğla mimarisine yapısal bir geçiş görülmüştür. 11. yüzyılda inşa edilen Karahanlı dönemi eseri Küçük Degaron Camii, kerpiç taşıyıcı beden ve tuğla örtü sisteminin bir arada kullanıldığı erken deneysel örneklerden biridir. Yapının plan kurgusu ve biçimlenişi, cami mimarisinin hipostil düzlemde dikey eksenli planlamaya doğru gelişim sürecindeki eşik niteliğinde bir aşamayı temsil eder. Yapının 6,50 metre çaplı kubbesi, doğrudan duvarlara oturmak yerine mekânın ortasındaki sivri kemerli dört paye üzerine oturmakta; kare alt yapıdan kubbeye statik geçiş köşe tonozlarıyla sağlanmaktadır. Bu taşıyıcı kurgu, yapıyı merkezi plan şemasının bilinen erken örneklerinden biri haline getirmektedir (Aslanapa, 2014). Karahanlı kubbe tektoniğinin öne çıkan yapılarından Talhatan Baba Camii'nin ise 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl başındaki olgunluk döneminde inşa edildiği belirtilir. Cami dıştan 18x10 metre ölçülerinde tektonik bir dikdörtgen plana sahiptir (Aslanapa, 2014). Ancak içeride, ortadaki ana kubbenin ağırlığını zemine ileten sekizgen kasnağın mihrap duvarına oturan cephesi dışındaki diğer kısımları, mekânı birleştiren tuğla kemerler tarafından taşınarak mekânsal bütünlük sağlanır (Şekil 15).

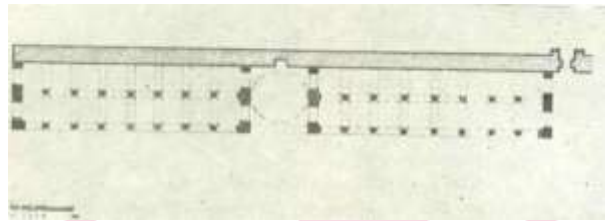

a) Hazer Degaron Camii,

b) Talhatan Baba Camii

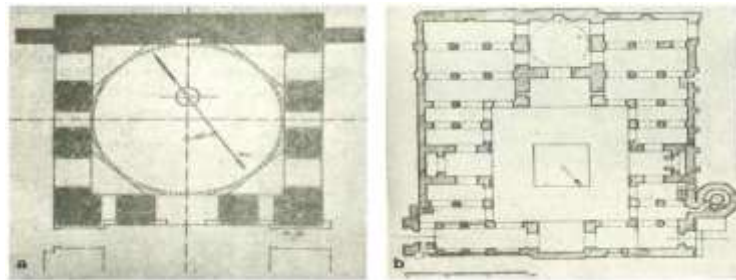
Şekil 9. Hazer Degaron ve Talhatan Baba Camileri planları (Aslanapa, 1972)

Merkezi Asya'dan batıya doğru ilerleyen mimari tipolojinin bir diğer kritik evresi olan Gazneli dönemi eserlerinden Leşkeri Bazar Ulu Camii, planlamasıyla çok ciddi bir yeniliği barındırır. Kible duvarına paralel uzanan iki sahnalı geleneksel yatay mekânın, mihrabın tam önünde yükselen anıtsal bir kubbe ile vurgulanmasıyla oluşan mihrap önü kubbeli cami tipolojisi, Türk sanat ve mimarisinin mekânsal hiyerarşi kurma çabasının en erken örnekleri arasındadır. Aslanapa (2014), 11. yüzyılın başlarında Sultan Mahmud (998-1030) döneminde inşa edildiğini ve bu anıtsal tipolojinin önce dönemin gücü Büyük Selçuklu eliyle İran sahasına, daha sonra ise Artuklu beyliğinin ustaları eliyle Anadolu'ya geçerek kesme taşla yeniden üretildiğini analitik bir süreklilik içinde belirtmektedir (Şekil 16).

Şekil 10. Leşkeri Bazar Ulu Cami (Aslanapa, 1972)

Günümüze ulaşan dört eyvanlı İsfahan Mescid-i Cuması'nın güney aksındaki büyük kubbesi olan Melikşah Kubbesi, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah adına 1080 yılında dönemin etkili veziri Nizâmülmülk tarafından yaptırılmıştır. Kare planlı altyapıdan 11 metre çapa sahip olan kubbeye geçiş; sekizgen kasnağın yanal itkileri sönümleyen bir köşesi doğrudan mihrap duvarına otururken sekizgenin diğer ağırlık noktaları kütsel sekiz ayağa statik bir dengeyle aktarılmaktadır (Aslanapa, 2014). Aslanapa (2014), 12. yüzyılda (1135) inşa edilmiş olan Zevvare Mescid-i Cuması'nın, İsfahan Mescid-i Cuması'nın yapısal özelliklerini içerecek şekilde tüm mekânsal, geometrik ve strüktürel yeniliklerini eksiksiz bir şekilde aktardığını belirtmektedir. Zevvare Mescid-i Cuması, doğu, batı, kuzey ve güney yönlerindeki odakları avluya birleştiren mihrap önü kubbeli dört eyvanlı avlulu cami tipinin kusursuz bir prototipidir (Şekil 17).

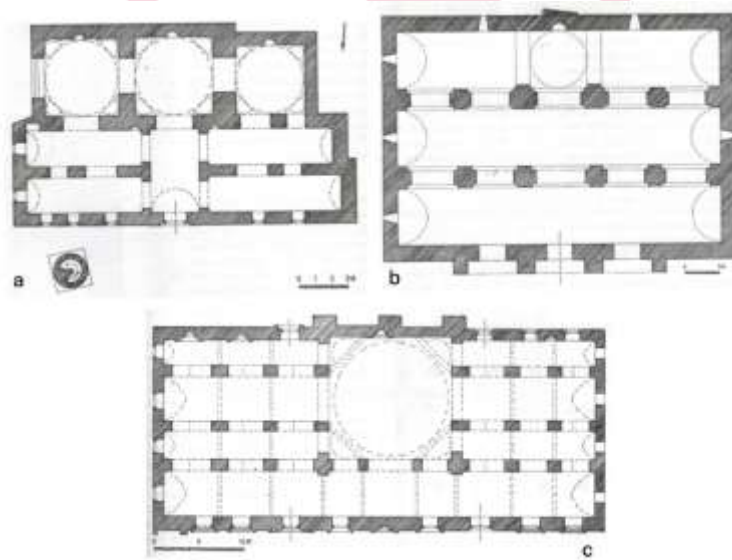

a) İsfahan Mescidi Cuması'nın Melikşah Kubbesi **b)** Zevvare Camii

Şekil 11. (Aslanapa, 1972)

Anadolu'da kesme taşın anıtsal mimariye egemen olduğu ilk Türk eserlerinden bir olan Diyarbakır Ulu Camii, devşirme malzemeler kullanılarak Selçuklu sultanı Melikşah adına 1091-1092 tarihlerinde yaptırılmıştır. İslam mimarisinde Şam Emevî Camii'nin yönlendirici gücünün farkında olan Melikşah'ın, ilginç bir şekilde bu camide Emevi tipolojisinin çapraz saflı kurgusunu kesme taş ile ve kubbesiz bir versiyon olarak denediği görülür (Aslanapa, 2014). Ancak Aslanapa (2014), devşirme sütunları ve Emevi planıyla Diyarbakır Ulu Camii'nin anıtsallığına rağmen Anadolu'daki genel cami gelişimini etkilemediğini, Anadolu mimarisindeki asıl mekânsal gelişmenin yatay genişlemede değil, eksenel odak sağlayan mihrap önü kubbeli camilerde gerçekleştiğini iddia etmiştir. Aslanapa (2014), Anadolu coğrafyasındaki bu mihrap önü kubbeli tipolojinin en erken ve belirleyici örnekleri için Siirt Ulu Camii (1128) ve Bitlis Ulu Camii'ni (1150) yapısal referans olarak göstermektedir. Kesme taştan inşa edilen ve mihrap önü kubbeli olan bu camilerin ana ibadet (harim) bölümü, taşıyıcı sistemi güçlendirmek için tuğla veya taş tonozlarla enine doğru statik bir denge içerisinde genişletilmiştir.

İran'daki Selçuklu kubbe geleneği ile Zengi taş işçiliğinin sentezini sunan Artuklu dönemi eserleri olan Silvan (Meyyafarkin) Ulu Camii (1152-1176) ve Kızıltepe (Dunaysır) Ulu Camii (1204), Anadolu'daki mihrap önü kubbeli cami kurgusunun tipolojik olarak yetkinliğe ulaştığı diğer önemli mimari kurgulardır. Aslanapa (2014), bu camilerin biçimsel kurgusunu salt bir taklit değil, doğrudan Büyük Selçuklu tuğla mimarisi ile Suriye kökenli Zengi taş mimari anlayışının rafine bir sentezi olarak yorumlamaktadır. Aslanapa (2014), bu sentezi; içten ve dıştan yapıya hâkim olan mihrap önü kubbesi, revaklı avlu ve tezyinli taş işçiliğinde görmektedir (Şekil 18).

a) Siirt Ulu Camisi b) Bitlis Ulu Camisi c) Silvan Ulu Camisi

Şekil 12. Cami planları (Aslanapa, 2014)

Van Kızıl Minareli Camii'nin Konumsal İlişkileri ve Mimari Özellikleri

Eski Van Şehrinin kuzeyinde yer alan Van Kızıl Minareli Camii Tebriz Kapısından batıya gelen aks üzerinde konumlanmaktadır. 19. yüzyıl sonunda çekilmiş fotoğraflarda Kızıl Minareli Camii'nin yoğun konut dokusu içinde olduğu görülmektedir (Şekil 19). Resim 19'da Kızıl Minareli Camii'nin sadece minaresi görünmekte, ancak avlu duvarları ve çevre konutlar algılanabilmektedir.

Şekil 13. Eski Van Şehri (URL-7)

Yoğun konut dokusunun sadece Kızıl Minareli Camii çevresinde olmadığı kentin genelinde de böyle bir yapılaşmanın olduğu görülmektedir (Şekil 20). Öztürk'te (2004) benzer bir şekilde kentin 19. yüzyıl sonunu ele alan tasvirinde bitişik nizamda konutların olduğunu ifade etmektedir.

a) Kuzey Doğudan Güneye Bakış b) Kuzey Batıdan Doğuya Bakış

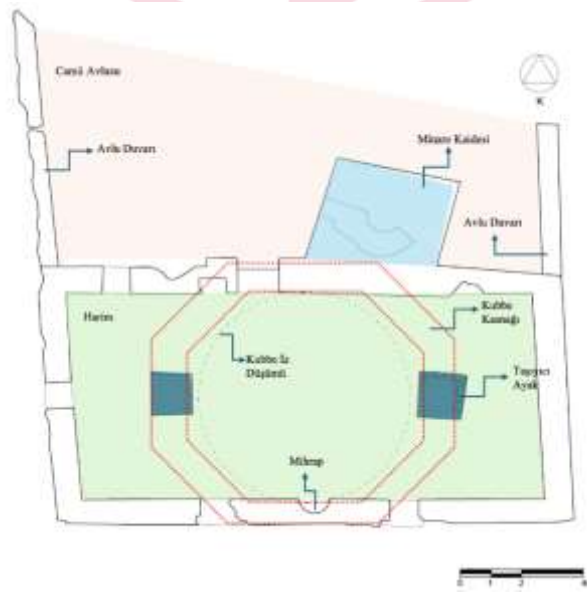
Şekil 14. Eski Van Kenti (URL-7)

Chantre ve Barry'nin (1881) 1881 tarihli 219'nolu fotoğrafı Kızıl Minareli Cami ve Ulu Camii güneyden görecekte şekilde çekilmiştir (Şekil 21). Bu görselde Kızıl Minareli Camii'nin kubbesi ile çevresinde bulunan kerpiçten inşa edilmiş düz damlı konutlar görülmektedir.

Şekil 15. Van Kızıl Minareli Camii (Chantre & Barry, 1881)

Van Kızıl Minareli Camii 16.83 x 8.43 metre ölçülerinde dikdörtgen bir plana sahiptir. Harim bölümünün boyutları ise 15.06 x 6.78 metredir. Resim 21'de caminin kubbesi görülmektedir. Kubbe kasnağını taşıyan ayaklardan biri 1.34 x 1.34 metre boyutlarında bir kare, diğeri ise 1.42 x 1.45 metre boyutlarında dikdörtgen kesitlidir. Sekizgen formda olduğu düşünülen kubbe kasnağının iki köşesi beden duvarına otururken, diğeri altı köşesi taşıyıcı ayakların oluşturduğu kemerlere basmaktadır. Caminin avlusu doğu ve batıda bulunan avlu duvarlarıyla sınırlanmıştır (Şekil 22).

Şekil 16. Kızıl Minareli Camii rölövesi (Öztürk, 2019)

Caminin minare kaidesi 4.12x4.24 metre ebatlarında olup, caminin beden duvarına 15° açı yapmaktadır (Öztürk, 2019, s. 462). Minarenin gövdesi tuğla malzemeden inşa edilmiş olup, minare gövdesinde sekiz kolu yıldız motifi bulunmaktadır. Sekiz kollu yıldız motifi tek bir kuşakta olup üst ve alt kısmında şerit oluşturacak şekilde dairesel çini motifler bulunmaktadır (Şekil 23).

a) Süsleme Detayı (Öztürk, 2019)

b) Sekiz Kollu Yıldız Kuşağı (URL-6)

Şekil 17. Minare Gövdesindeki Sekiz Kollu Yıldız Süslemesi

DEĞERLENDİRME

Öztürk (2019) tarafından 2013'te yapılan kazı çalışmasında caminin harim bölümünün kotu, kemer ayakları, zemin kaplaması, minber, mihrap, kapı-pencere söveleriyle, caminin dışındaki güney yol ve avlu zeminin kot seviyesi ve mimari elemanların tespiti yapılmıştır. Bu kazı çalışmalarında çanak-çömlek, çini seramik ve metal elemanları gibi obje parçaları da bulunmuştur. Ancak bu kazı çalışmasında yapının temeli ve bulunan objelerin dönemlendirilmesi yapılmamıştır.

Van Kızıl Minareli Camii kazı çalışmalarında ortaya çıkan avlu duvarları caminin harim duvarlarının devamıdır. Böylelikle camii ve avlusu yol veya yapılarla sınırlanmıştır. Bu durum Resim 19-20-21'deki görsellerde de görülmektedir. Caminin bu doğrultuda mahalle camisi olarak kullanıldığı ve bu konumunu tarihsel süreç içinde de koruduğu düşünülebilir. Bu sebeple caminin harim duvarlarının izinin Osmanlı döneminde de devam ettiği ifade edilebilir.

Bu dönemlendirmeye caminin plan kurgusu da desteklemektedir. Caminin plan kurgusu Karahanlı döneminin, bu çalışmada Resim 15'te gösterilmiş olan, 11. yüzyıl camilerinin mekânsal kurgusuyla paralellik göstermektedir. Van Kızıl Minareli Camii'nin Karahanlı dönemi eseri olan Talhatan Baba Camii ekseninde olduğu iddia edilebilir. Talhatan Baba Camii sadece Van Kızıl Minareli Camii'ni değil, Selçuklu sanatını da etkilemiştir. Zira, Talhatan Baba Camii'nin mihrap önü kubbesi Selçuklu sanatında çok ayaklı cami tipiyle birleştirilerek Selçuklu yöneticiler vasıtasıyla Anadolu'ya taşınmıştır. Bu geleneğin erken örnekleri 12. yüzyılda inşa edilen Bitlis, Siirt, Silvan (Meyyafarkin) ve Kızıltepe (Dunaysır) Ulu camileridir (Şekil 18), (Aslanapa, 2014).

Ağaoğlu (2021), Van Kızıl Minareli Camii'nin 13. yüzyılda inşa edildiği belirtmektedir. Ancak bu yapının minaresi 12. yüzyıla tarihlenerek (Öztürk, 2019) dönemsel farklılık ortaya çıkmaktadır. Caminin inşa edilirken minaresiyle beraber yapıldığı düşünüldüğünde minarenin tarihiyle caminin harim bölümünün aynı tarih olması gerekmektedir. Ayrıca minarenin gövdesindeki tek kuşak halindeki sekiz kollu yıldız motifi etrafında çiniler erken dönem Selçuklu eseri niteliğindedir. Aslanapa (2014) minarede ilk çini uygulamasının Damgan Mescidi Cuması'nda (1058) olduğunu belirtmektedir. Kızıl Minareli Camii'nin minaresindeki çinili süslemeler bu erken dönem geleneğin bir devamı olarak yorumlanabilir.

Plan tipolojisi ve minarenin süsleme detayları erken Selçuklu dönemi eseri özellikleri taşımaktadır. Caminin mimari özellikleri ve Türklerin Anadolu'da sanatsal faaliyetlerinin 12. yüzyıl ortasından sonra belirginleşmiş olması¹ Van Kızıl Minareli Camii'nin 12. yüzyıl ortasında veya sonunda yapılma olasılığını kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Van kentindeki imar faaliyetleri II. Sökmen döneminde artmıştır. II. Sökmen'in Van Ulu Camisi (Tekin, 2023) dışında kentteki bir çok eseri de 12. yüzyılda yaptırdığı söylenebilir.

SONUÇ

Caminin günümüze ulaşmış minaresi ve caminin harim bölümünün geometrisi yapının özgün tarihi hakkında bilgi vermektedir. Van Kızıl Minareli Camii'nin günümüze ulaşmış minaresi Selçuklu, harim bölümü de Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Ancak, 16. yüzyılda inşa edilmiş olan harim bölümünün geometrik kurgusu ve çevre ilişkileri göz önüne alındığında Selçuklu döneminin özgün izlerini takip ettiği söylenebilir.

Van Kızıl Minareli Camii'nin şehrin 19. yüzyıla yansıyan görsellerinde bir mahalle camisi olduğu görülmektedir. Yapının avlu duvarlarının çevre ile ilişkisine bakıldığında caminin beden duvarları çevresindeki yapılarla sınırlandırılmıştır. Ayrıca yapının plan şeması 11. yüzyılın sonunda inşa edilmiş olan Talhatan Baba Camii'nin tekrarı niteliğindedir. Van Kızıl Camii'nin plan geometrisi, bulunduğu konum, minarenin süsleme özellikleri ve Türklerin Anadolu'daki siyasi durumu düşünüldüğünde, 12. yüzyıl ortasında veya sonunda inşa edilmiş olduğu ifade edilebilir.

12. yüzyıl ortası ve sonuna tarihlenen Van Kızıl Minareli Camii'nin Van Eski Şehri'nin ilk camilerinden biri olma özelliği taşıdığı da söylenebilir. Cami bu özelliğiyle kentin en eski eserlerinden biri olmanın yanı sıra Türk sanat ve mimarisinin sürekliliğini de yansıtmaktadır. Literatürdeki çalışmalar doğrultusunda dönem analizi yapılan Kızıl Minareli Camii'ne ait bu tarihlendirme, yerel arşiv taramaları ve güncel kazı çalışmalarıyla da desteklenmelidir.

¹ Aslanapa (2014: 101) Anadolu'ya 11. yüzyılda gelen Türklerin, coğrafyaya yerleşmesi ve iç karışıklıkların devam etmesinden dolayı 12. yüzyılın ortalarına kadar belirli bir sanatsal faaliyet gerçekleşmediğini dile getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, S. (2021). Van'da Bulunan Osmanlı Vakıfları. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Van Özel Sayısı), 43-68.
- Aslanapa, O. (1972). *Türk Sanatı I*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Aslanapa, O. (2014). *Türk sanatı* (12. bs.). Remzi Kitabevi.
- Chantre, E., & Barry, M. (1881). *Mission scientifique de Mr Ernest Chantre dans la Haute Mésopotamie, le Kurdistan et le Caucase: V. Kurdistan, de Bitlis à Bayazid*. Muséum de Lyon.
- Ettinghausen, R. (with Grabar, O., Jenkins, M., Ural, H., Tanrıöver, H., Ulusel, M., & İyier, Ö.). (2022). *İslam Sanatı ve Mimarisi, 650-1250* (M. Yılmaz & H. Durgut, Ed.; İ. H. Yılmaz, Çev.). Türk Arkeoloji ve Kültürel Miras Enstitüsü Yayınları.
- Ettinghausen, R., Grabar, O., & Jenkins-Madina, M. (2001). *Islamic Art and Architecture 650-1250* (2. bs.). Yale University Press.
- Hattstein, M., & Delius, P. (2007). *İslam Sanatı ve Mimarisi* (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Kılıç, O. (1994). *Van Sancağı (1548-1648)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi.
- Kuban, D. (2010). *Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler* (3. bs.). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Lynch, H. F. B. (1901). *Armenia Travels and Studies*. Longman, Green, and Co.
- Öztürk, Ş. (2004). *Eski Van Şehri*.
<http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=29&RecID=433>
Erişim Tarihi: 17.04.2026
- Öztürk, Ş. (2006). *Van Evlerinin Plan Oluşumu ve Gelişimi*. I. Van Gölü Havzası Sempozyumu.
- Öztürk, Ş. (2019). Eski Van Şehri Kızıl Cami Kazı-Rölölve, Restitüsyon ve Restorasyon Proje Uygulaması Hakkında Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(65), 452-469.
- Öztürk, Ş. (2021). XVI-XIX. Yüzyıllarda Van Mimarisi. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 703-746.
- Tarhan, M. T. (1984). Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi-Milli Parklar Projesi Üzerinde Ön Çalışmalar. İçinde *II. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tarhan, M. T. (1985). Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehri'nin Tarihi- Milli Park Üzerinde Ön Çalışmalar (I)Ç Anıt Yapılar. İçinde *III. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Tarhan, M. T. (1987). Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları. İçinde *X. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Tekin, R. (2023). Eski Van Şehri ve Tarihi (1915'e Kadar). *Journal Of History And Future*, 9(1), 152-168. <https://doi.org/10.21551/jhf.1269140>
- Texier, C. (1842). *Description de l'Arménie, la Perse et la Mésopotamie*. Firmin Didot Frères.
- URL-1. (2026). *Van Ulu Camisi Planı*.
https://www.archnet.org/sites/3634?media_content_id=43369 Erişim Tarihi:07.01.2026
- URL-2. (2025). *Süleyman Han Camii-Van*.
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/gezilecekyer/suleyman-han-cam> Erişim Tarihi: 24.12.2025
- URL-3. (2025). *Hüsrev Paşa Camisi-Van*. <https://www.archnet.org/sites/2785> Erişim Tarihi:24.12.2025
- URL-4. (2026). *Van Ulu Camisi Yıkık Kubbesi*.
https://www.archnet.org/sites/3634?media_content_id=43376 Erişim Tarihi:16.04.2025
- URL-5. (2026). *Horhor Camii Cephesi*.
<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/gezilecekyer/horhor-cam> Erişim Tarihi: 17.04.2026
- URL-6. (2026). *Kızıl Minareli Camii*. <https://www.anadoluselcuklumimarisi.com/360/veri-tabani/kizil-minareli-camii> Erişim Tarihi: 19.04.2026
- URL-7. (2012). *Van Kazası- Coğrafya*. <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/van-vilayeti/van-kaza/yerlesim-birimi/cografya.html> Erişim Tarihi:19.04.2026